

להוציא מליבן של צדוקים

תקנות חז"ל "להוציא מליבן של צדוקים"

ראוי להקדים מש"כ הכוזרי מאמר שלישי פרק סה¹, על ההבדל בין צדוקים ובייתוסים לבין קראים. שהצדוקים והבייתוסים כפרו בעולם הבא, והם המינים שאנו מתפללים על אוברנס. ואילו הקראים, שורשם הוא בזמן ינאי המלך שהרג את החכמים, ונשארה תורה שבכתב בקרן זוית, ודחו את התורה שבעל פה, וכתב עליהם וז"ל, "הקראים הודו בשרשי התורה אך התחכמו בענפים, ויתכן שהגיע מזה הפסד גם אל השרשים, אבל רק מתוך חוסר ידיעה לא בכונה", עכ"ל.

ועוד יש לציין המשנה נדרים (לא ע"א) דהכותים מקיימים תקנת עזרא של אכילת שום בליל שבת², ולא כהקראים שאוסרים עונה בשבת. והסוגיא שם דכותים גירי אמת וכמש"כ המאירי וריעב"ץ שם, וראה מש"כ בזה בס"ד במקרא העדה פ' וישלח סי' קנו. [וראה דורות הראשונים, כרך ב' פרקים רבים בתולדות ישראל בנושא הצדוקים].

ואגב יש לציין לשון המאירי שם, "שכך היא תקנת עזרא כדי להרבות הזרע לתשושי הכח העמלים בתורה שבאים לקיים מצות עונה" כו', ע"כ. ולפ"ז נמצא שגם אצל הכותים היו עמלים בתורה, שהרי משמע מדבריו שאין תקנה זו אמורה אלא ללומדי תורה, וראה באוצר מפה"ת ב"ק הנ"ל מה שהובא בזה מדברי המפרשים, עי"ש.

וכבר נודע מה שהוסיפו בזה מגדולי המפרשים על כמה עניני תקנות והלכות שתיקנו חז"ל³ ובדורות שלאחריהם⁴, שביסודם הם להוציא מדעת הכופרים בתורה שבעל פה.

ועי' בעליות אליהו על תולדות הגר"א (קונטרס מעלות הסולם הערה יב) על ענין עונת ת"ח

1 וכן ראה שם עוד פרק כב - כג.

2 על עיקר תקנת אכילת שום, ראה משנ"ת בס"ד באוצר מפרשי התלמוד ב"ק עמ' 157-197, וראה רש"י ושלמי נדרים (שם) על השמטת הרמב"ם דין זה בהלכות נדרים פ"ט ה"כ. וראה לח"מ וספר המפתח שם.

3 וכגון, פרה פ"ג מ"ז "ומטמאים היו את השורף את הפרה" וכו'; יומא נג ע"א "שלא יתקן מבחור ויכניס" וכו'; מנחות סה ע"א "בשבת אומל להן שבת זו" וכו'; מכות ה ע"ב בענין עד זומם, ומאירי שם, ועי"ש שהרגו עד זומם להוציא מליבן של צדוקים. וראה חגיגה יח ע"א על מספר באסרו חג, ומש"כ בס"ד בקרואי מועד חג השבועות סי' לד.

4 וראה מש"כ בזה בס"ד במקרא העדה פ' תולדות סי' קב, על שחיטת מעוברת, וכן ראה בהעיסור הל' שחיטה בשם רס"ג על אסיפה בדגים, ואכן ברס"ג בפי' התורה (מהר"ר קאפח בסוף הספר) מבואר שהיא דעת צדוקים ולא כפי שהבינו אחרים שזוהי שיטת רס"ג, עי"ש.

וראה חולין סז ע"ב, וב"י יו"ד סי' יג, וראה קובץ הר המור (ירושלים תשמ"ב) מאמר של הגרי"פ פרלא על ענין זה, והאריך בזה בפי' על סהמ"צ לרס"ג ח"ג מילואים סי' ב. וראה גם תוספתא כפשוטה תרומות עמ' 3-451. [וראה ראב"ע במדבר ג, מה, מהמכחישים לענין ה' סלעים בפדה"ב, ולא נתבארה הכונה. ועי"ש בבאר יצחק ומחוקקי יהודה, וראה משנ"ת בס"ד בבן המלך על הל' פדה"ב פי"א מה' בכורים ה"ו].

בשבת שהיא כנגד הקראים המפרשים הפסוק (שמות לד, כא) "בחריש ובקציר תשבות" שיש על כך איסור בשבת, וכמו שהביא האבן עזרא שם. [וראה כרמי שומרון (קירכהיים) עמ' 28, ותורה שלמה פ' בשלח סי' יז].

הדלקת הנר בערב שבת

ורב סעדיה גאון חיבר קונטרס מיוחד 'נר שבת', על ענין זה, להוציא משיטות הכופרים, ונדפס באוצר הגאונים על סנהדרין סי' תשט, וכך לשונו שם "ושוב הקשיתי על מה שנתלו במה שחייבה תורה את מי שהבעיר שדה חבירו לשלם כל מה שנשרף לו, ואמרו שנתחייב לשלם מפני שהוא פעל וגרם את התולדה, ודקדקתי בכך ומצאתי שלא נתחייב בתשלומין מפני שעשה את פעולת השריפה, אלא נתחייב מפני שלא פעל את השמירה. ודומה זה למה שאומרת תורה בשור ולא ישמרנו בעליו ובבור ולא יכסנו, כך באש כי תצא אש ומצאה ואין להקיש לדבר שקדם בו, וכמו שנתחייב בעל השור ובעל הבור מפני שלא פעלו פעולת השמירה כך בעל האש משלם מפני שלא שמר", עכ"ל⁵.

וכנראה שזוהי תשובה על קושיית הנמוק"י (ב"ק כב ע"א) כיון דאשו משום חציו, איך מותר להדליק אש בערב שבת שתדלק בשבת⁶, והשיב דחיובו משום חציו וכאילו כבר כל המעשה בהדלקתו. אך רב סעדיה השיב בזה שחיוב האש הוא מפני שלא שמר⁷.

ומתוך דברי הרס"ג שמשווה אש לשור, והיינו שכמו בשור החיוב על זה שלא שמר ה"ה באש, הנה י"ל דשיטת הצדוקים אינה כן, אלא דגם בשור לדעתם החיוב הוא על מעשיו ולא על העדר שמירת הבעלים. וענין זה מפורש במשנה ידים (פ"ד מ"ז) "אומרים צדוקים, קובלים אנו עליכם פרושים שאתם אומרים שורי וחמורי שהזיקו חייבים ועבדי ואמתי שהזיקו פטורים"⁸ וכו', ע"כ. וכתב שם במשנה אחרונה וז"ל "וקשה, דמה ענין חיוב מצוות לנזקין, דחיוב נזקין

5 וראה מחקרים ועיונים (ב' קלאר, תל אביב תשי"ד) עמ' 242-258, כנסת מחקרים (תא שמע) כרך ג, עמ' 265-277, על מדרש לקח טוב.

6 עוד בענין אש הדולקת בשבת מערב שבת, ראה בספר המאור שבת פרק כירה (טז ע"ב מדפי הרי"ף), והובא באבודרהם הלכות שבת, וראה הערותי על אבודרהם שם. וראה מקורות רבים בספר מנהגי ישראל (שפרבר) ח"ו עמ' קכא וח"ז עמ' קמג-ד, ועמ' קנה-קנט.

7 ובפשוטו היינו אשו משום ממנו. ואכן צ"ע לפי מאי דק"ל אשו משום חציו, מה היא תשובת שאלה זו, ויעוין נמוק"י שם מש"כ וכן מש"כ אחרונים ז"ל בביאור דבריו. ובמקו"א נתבאר בס"ד, בגדר משום חציו, ע"פ דברי הגר"א, שהוא בגדר חידוש דחציו. וראה שטמ"ק ושיטת הקדמונים תו' הארוכות ב"ק כב ע"א. ולפ"ז י"ל הכא, ואכ"מ.

וע"ע ח"י בן אריה סי' ח'. וע"ע שו"ת הב"ח סי' ס"ב ושו"ת מהרי"ה הכהן קמא או"ח סי' כ"ה, ומשנה ראשונה ידים פ"א מ"ז. וראה "אוצר מפה"ת" ב"ק שם 62-48, וראה שיח השדה (פרומר) שער הכללים סי' ה'. [ולענין שריפת קדשים ותרומה, יש בירושלמי שבת פ"ב ה"א שאסור להדליק בע"ש אע"פ שדולק בשבת מעצמו, דהוא דין בחפצא שלא יתבער בשבת, משא"כ במלאכת שבת, ועי"ש לענין חמץ. וראה נוע"י שם. וגליון הש"ס שם, ורמב"ן שבת כג, ב, ורשב"א שם כד, א, ופנ"י וראש יוסף שם.]

8 ראה נספח בסוף המאמר בענין נזקי עבדו ושפחתו.

מפורש בתורה משום שלא שמרוהו כדכתיב ולא ישמרנו בעליו וכדתנן בריש ב"ק כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו, וא"כ עבד ואמה שאינם בשמירה שאי אפשר לו לשומרן כל היום בכל מקום שהולכין, אין לו להתחייב בנזקן כו', ואפשר דמשור תם איכא למילף דלא כתיב ביה שמירה כו', אלא כיון דבחזקת שימור הוא חיוביה הוא משום ממונו שהזיק וה"ה לעבד ואמה כו', עכ"ל. [וראה חזו"א ב"ק סי' ג ס"ק א, בענין זה].

ונמצא אפוא, דשיטת הצדוקים שהחיוב הוא על מעשה השור ולא על חסרון השמירה, ולפיכך גם באש כך הוא גדר החיוב, וזו היא הוכחתם לאיסור אש בערב שבת. והרס"ג בדבריו בא להעמיד ולבאר את שיטת הפרושים דהחיוב הוא על חוסר שמירה ולפיכך אין חיוב על עבד ואמה, וה"נ חיובא דאש, ותו ל"ק משבת⁹.

וראה מקרא העדה פ' נח משנ"ת בס"ד בשם הרמב"ם במו"נ, שסקילת השור על הריגת אדם היא עונש על בעליו, ולא כשיטת הצדוקים שהוא עונש על השור, עי"ש. ולכאורה הצדוקים אזלי בשיטתם, ויעו"ש עוד שיטות הקדמונים בענין זה¹⁰.

וראה נמוק"י ריש ב"ק שיש ללמוד מדבריו, שלכן נקט התנא לשון מבעה לפי רב שהוא אדם ולא נקט אדם, כדי שלא להכשל בשיטת הצדוקים שהחיוב הוא על עבדו ושפחתו, ונשנו כאן עם שאר ממונו של אדם שהוא חייב בנזקן, עי"ש¹¹.

עירובי חצרות

יל"פ מש"כ בפירוש התפילות והברכות לה"ר יהודה ב"ר יקר (ח"א עמ' קי) בביאור נוסח תפילת מוסף של שבת עפ"י הגירסא "תִּקְנֵת שֶׁבֶת", וז"ל "על שם איזן ותיקן, ודרשינן (עירובין כא ע"ב) שלמה תיקן עירוב לשבת, כלומר, רצית שיעשו תיקון לשבת שיוכל לצאת איש ממקומו", ע"כ. וביאור דבריו נראה, דהרי ע"י שאסור לטלטל, האנשים כלואים בבתיהם, וע"י כך דומים בהנהגתם לקראים מכחישי התושבע"פ המפרשים הפסוק "אל יצא איש ממקומו ביום השבת" כפשוטו¹². [וראה תוס' ישנים יבמות (כא ע"א), על תקנת שלמה המלך ע"ה. ויל"פ דעירובין ונט"י יש בהם איסור ותיקון האיסור, משא"כ שניות].

ולפי האמור, יש להעיר על מש"כ הכס"מ (פי"א מהל' ברכות הט"ו) "שאלו היה ידוע לנו שלא היה שוכח והיה מוציא מביתו דבר, לא היינו מצריכין אותו עירוב", ע"כ. ולפי דברי הר"י

9 וראה בזה באוצר מפה"ת ב"ק ד ע"א, שנתבאר בס"ד.

10 וע"ע מנחת עני לבעל יד דוד ח"א עמ' עט.

11 ברם באוצה"ג שם חלק התשובות סי' ב, מבואר טעם אחר, דהכא מיירי במולך בהמותיו על שדה חבירו, באופן שהוא מעמיד, דהוי אדם המזיק, וכפי שהביא בעהרה שם מהגרי"י וינברג ז"ל, עי"ש. וראה רש"י שמות כד, ד ור"א מורחי ומש"כ המפרשים שם, וכן אור החיים שם, וראה סופרים וספרים לרש"י זיין חלק גאונים כו' עמ' 52-53.

12 וראה משנ"ת בס"ד באוצר מפה"ת, גיטין ו ע"ב, בשם האו"ז, שהביא מתנחומא ומשאלות שאליתא קכב, וראה עוד שאליתא סג, על טעמא דעירובי חצרות משום דרכי שלום. וראה ראשון לציון על שאליתא קכב, ומסורת הש"ס שבת לד ע"א.

ב"ר יקר אינו כן, אלא מצוה לעשות עירוב כדי שיוכלו אנשים לצאת מבתיהם. אבל מ"מ יש לקיים סברא זו גם לדברי הרמב"ם שם, שהעירוב אינו חובה אלא מצוה בלבד.

וראה ספר הכוזרי מאמר שלישי פרק כג-מט, שמכחישי התורה שבע"פ, הכחישו היתר העירוב. וראה במשנה עירובין סא ע"ב, מעשה בצדוקי אחד כו', וראה ברמב"ם פ"א מהל' עירובין הט"ז, וכן שם פ"ו הכ"ד, שמברכים על עירובי חצרות. וראה בהגה"מ פ"ו מהל' יו"ט ה"ב, שכן הוא בירושלמי, וראה גם באור זרוע ח"ב סי' שמז, וראה הגהות ר"מ שטרשון עירובין כא ע"ב, וציין שם לשו"ת חת"ס או"ח סי' צט, עי"ש.

ולפ"ר ה"ר רק תיקון, ואמאי ה"ר מצוה שמברכים עליה? ולהאמור הוא מבואר, דאכן איכא מצוה בעירובי חצרות. וביותר שלהרמב"ם שם מברכים גם על עירובי תחומין, ואכן הראב"ד השיגו, ועי"ש במ"מ ובאחרונים. ובאמת אדרבה הוא, שהרי הכותים אינם מודים בעירוב, עי' עירובין לא ע"ב, והיינו שלדעתם אין קנין שביטה מתיר הליכה חוץ לתחום. וזה הוא אפוא שכתב הרמב"ם, דכשם שמברכין על שיתופי מבואות, והטעם כנ"ל, לחיזוק התורה שבע"פ ותקנות חז"ל, ה"ה שמה"ט מברכים על עירובי תחומין, שהוא גם להוציא מדעתם של מכחישי התורה שבע"פ. וראה בספר המצוות לרמב"ם שרש א, על ברכה של עירוב, וכן בפ"ג מהל' חנוכה ה"ה. ונראה שנקט העירוב לדוגמא, דפשוט שמברכין עליו, כיון שהוא תקנה קדמונית של שלמה המלך ע"ה. וראה תשב"ץ ח"ב סי' לז, והובא בברכ"י או"ח סי' שסג, וראה מכילתא פ' בשלח עה"פ טז, ה, "והכינו את אשר יביאו", דיש לזה אסמכתא בפסוק. ועי"ש בתורה שלמה אות לט, וכן רביד הזהב פ' ויקהל לו, ו. ומבואר בס"ד במקרא העדה פרשת בשלח¹³.

פיקוח נפש ע"י ישראל דוקא

ראה ברמב"ם פ"ב מהלכות שבת ה"א ששבת דחויא אצל פקוח נפשות, וכתב שם ה"ג כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גויים כו', עי"ש כל ההלכה, ומקורו ביומא פד ע"ב. ועי"ש הגהת הרמ"ך ומ"מ וכס"מ, מה שנתקשו ביאור הטעם האמור שם. ויתכן שאכן יש כאן שני ענינים, וכדרך המ"מ, והטעם שלא ע"י גויים הוא משום להוציא מליכין של צדוקים, וכמו שהביא הרמב"ם שם דעת המינים, ולפיכך אע"פ שיש נכרים לפנינו, עושין ע"י ישראל, כמו שמבואר באור זרוע הלכות ערב שבת סי' לח, וכן דוקא חכמי ישראל וגדולי ישראל מתעסקים בפקו"נ, ראה תשב"ץ ח"א סי' נד, וראה צפנת פענח על הרמב"ם שם מהירושלמי¹⁴.

¹³ וראה סמ"ג ל"ת טו, תשובת רבינו משולם ב"ר קלונימוס, וראה תורה שלמה שמות טז, כט אות קסח. וכן ראה כרמי שומרון עמ' 27, הצדוקים והלכתם עמ' 59-60, וכן בספר הלכה הליכה ומשיחיות בכת מדבר יהודה (שיפמן) עמ' 99-104, על דעות הצדוקים בענינים אלו. וראה מנהגי ישראל (שפרבר) ח"ז עמ' קמב מקורות רבים בנושא זה, עי"ש.

וע"ע שו"ת בנין שלמה ח"ב סי' א, קונטרס דברי שלמה אות קיב על ריבוי נרות בשבת. וע"ע מדרש לקח טוב פסיקתא וטרטא פרשת בשלח טז, ח. [ויש לציין להגש"פ חוקת הפסח עמ' כז, שאין ברכה על קריאת תורה שבע"פ, עי"ש, וצ"ע].

¹⁴ וראה בספר טל לישראל לר"י טביומי ז"ל, מאמר כד, "יום השבת הישראלי", מהדורה חדשה עמ' 309-312 על גזירת סנדל המסומר. וראה סיני - ספר היובל, תשי"ח, עמ' קמט-קפט. שו"ר בתורה שלמה בראשית ח"א

ברכת ספירת העומר

ובדרך זו יש לפרש מש"כ הרמב"ם (הל' תמידין ומוספין פ"ז הכ"ה) במצות ספירת העומר שאם ספר ולא בירך יצא. וצ"ב מאי קמ"ל, והרי כך הוא בכל המצוות דברכות אין מעכבות את המצוה. ואבודרהם בסדר ימי העומר הביא לדברי הרמב"ם, ועיי"ש מש"כ, ומשנ"ת בס"ד בהערותי שם, וכן בקרואי מועד עניני ספירת העומר.

ולדרכנו הוא מבואר, דיעוין בספר ערוגת הבושם לה"ר אברהם ב"ר עזריאל ח"ד עמ' 43 וכן במאורות הראשונים ח"א עמ' צ-צא, תשובות רבינו אפרים מבונא על עניני ספירת העומר, וכתב שם דברכת ספירת העומר היא להוציא מליבן של צדוקים, והביא שם עוד כמה מקומות שמצינו כיו"ב. ובה נתיישב לו אמאי אין מברכים על ספירת זב וזבה ויולדת ומצורע כמו בספירת העומר, ועל כך כתב שהכא היא תקנה להוציא מליבן של צדוקים. וראה משנ"ת בזה בס"ד בקרואי מועד על עניני ספירת העומר.

ומעתה מובנים אפוא דברי הרמב"ם, דסד"א כיון שהחמירו הכא להוציא מדעת הצדוקים, לא נפיק בלי ברכה, קמ"ל.

והראב"י, פסחים סי' תקכו, כתב על דין ספק בספירת העומר, וז"ל "וכיון דספירה דאורייתא היא, אזלינן לחומרא וצריך לספור ולחזור ולברך. ואע"ג דברכה לאו דאורייתא היא, דכיון דספירה דאורייתא וצריך לספור, לאו מילתא היא לספור בלא ברכה, ואין כאן משום ברכה לבטלה", ע"כ. ועיי"ש שאין הנידון על ספק בעצם החיוב ספירה, אלא בנוסח הברכה, ודעתו דלאו מילתא היא לספור בלי ברכה¹⁵.

אכילה בערב יו"כ¹⁶

ומצאתי בשבלי הלקט, סי' שז, על חובת אכילה בערב יו"כ, וכתב וז"ל "ואחרי ר' בנימין זצ"ל פי' כל האוכל ושותה בתשיעי כאילו נתענה תשיעי ועשירי, להוציא מליבן של צדוקים שמתענין בו בתשיעי, לפי שלא ניתן הכתוב לידרש אלא לחכמים, וחכמים דרשו עינוי זה שהוא באכילה ושתיה, אך שצריך להפסיק לאכילתו מבעוד יום, והרי הוא כאילו התענה תשיעי ועשירי, שמפסיק באכילתו מבעוד יום בעוד שהוא יום תשיעי עד שלא יכנס עשירי, הרי הוא כאילו התענה תשיעי ועשירי, ולא משום תוספת חול על קודש נקט לה, אלא להודיע שכך הוא הדין שאוכל ושותה כל היום ואותה שעה קלה חשיבה לו כתענית שלם, והרי היום נחלק לשנים, כמו אך ביום הראשון תשבתו שאור וגו', שחציו אסור וחציו מותר", עכ"ל.

מילואים עמ' קפ, ופ' בשלח חלק יד מילואים סי' יז וסי' כג, ביאור בנושאים אלו. וע"ע מקרא העדה פרשת וירא משנ"ת בס"ד בענין עמידה ושיבה בק"ש.

15 ויעו"ש למהדיר שציין לאו"ז סי' שצט. והמרדכי מגילה סי' תתג הביא להראב"י, וראה טור או"ח סי' תפט סע"ו, וב"י שם שהביא להראב"י ומש"כ עליו, וראה ט"ז שם ס"ק ט, ופמ"ג במשבצות שם, והגר"א שם ס"ק טו, (ועל דבריו שם לענין ברכה על ספק מצוה, ראה משנ"ת בס"ד באוצר מפה"ת סוכה מז ע"א). ועפ"י הנ"ל הרי הדברים מתפרשים על נכון. וע"ע שו"ת מהר"ח או"ז סי' נה, וכן עניינם למשפט ברכות יב ע"א. וראה הערותי לאבודרהם בהלכות ספירת העומר.

16 ראה בענין זה בנספח בסוף המאמר.

עוד דינים ותקנות לחיזוק תושבע"פ

ציצית נוטפת על הקרן

ויש לציין להמג"א סי' יא ס"ק כד, דלהקראים יש לתלות הציציות על הקרן ממש, וראה משנ"ת בס"ד בבגדי המלך פ"א מהל' ציצית ה"ו, שאולי הקפידא שתהא הציצית נוטפת על הקרן, הוא להוציא מליבן של צדוקים שלא לתלות על הקרן דוקא, עי"ש, וראה שם בה"ז משנ"ת בזה.

עמידה בשעת קריאת התורה

ואולי יש להזכיר כאן מש"כ בספר המחכים להקדמון רבינו נתן ב"ר יהודה עמ' 127, על המנהג לעמוד בקריאת התורה "טעות הוא בידם ודרך מינות לעשות כן, משום דכתיב בעזרא (נחמיה ח, ה), וכפתחו עמדם, ואינן מאמינים מה שדרשו רבותינו (סוטה לט ע"א) דעמדו היינו שתקו, שאסור לספר בשעת קריאת התורה, וחבירו באיוב לב, טז, עמדו ולא ענו עוד". עכ"ל. וראה אוצר הגאונים קידושין חלק התשובות סי' רו. וראה שו"ע או"ח סי' קמו סעי' ד, ואמרי בינה או"ח סי' יג אות ד, מש"כ על הקול אליהו, ולהנ"ל יש מקום לשיטה זו¹⁷.

מלאכת חול המועד

וי"ל שגם חומרת חז"ל על מלאכת חוה"מ, שהמבזה את המועדות כו', הוא מה"ט, עי' ע"ז כא ע"ב.

נוסח זמן מתן תורתנו בשבועות

[וראה עוד תורה שלמה פ' כי תשא כרך כא מילואים סי' טו, על נוסח זמן מתן תורתנו בחג השבועות להוציא מליבן של צדוקים, ובנידון זה כתבתי בס"ד בקרואי מועד עניני חג השבועות].

תענית בראש השנה

וגם ראוי לברר מה שנראה מהאריכות שבפרקי בן באבוי, הובא באוצה"ג ביצה חה"ת סי' מא, על איסור תענית בר"ה, יעו"ש דברים נמרצים. וכנראה שהיו מכיתות חיצוניות שהתענו בר"ה, ועצם הענין מבואר בס"ד בהערותי לאבודרהם על הלכה זו. (ואגב עי' תוס' יבמות צז ע"ב, לתשובת הצדוקים, ולא הבנתי הכונה.) וראה משנת רבי יעקב (שור) פ"י אות מח, ענין נכבד בנושא זה וע"ע סדר פרשיות להאדר"ת שמות לא, טז.

17 וראה מילי דמרדכי (זקש) סי' ז. וראה תשובות הרמב"ם (בלאו) סי' רסג, על עמידה בקריאת עשרת הדברות, וראה שו"ת דבר שמואל סי' רעו, ושו"ת טוב עין להחיד"א סי' יא, ושו"ת אגרות משה ח"ד או"ח סי' כב, והררי קדם מריד"ס ח"ב סי' קיז. ויש לציין מה שלמד בשו"ת רמ"ע מפאנו סי' צא, שאין להתהלך בזמן קריאת התורה, עי"ש.

מנהג כפרות על תרנגולים

ואולי גם מנהג הכפרות על תרנגולים דוקא, ראה אוצה"ג יומא עמ' 64-62, תשובות רב נטרונאי גאון (ברודי) כרך א, או"ח סי' קעט עמ' 307-305, אבודרהם ריש הלכות יוה"כ, וכן תה"ג שערי תשובה סי' רצט וציוני המהדיר שם. י"ל שיש בזה להוציא מליבם של צדוקים וקראים שהיו אז, שלדעתם התרנגול הוא עוף טמא, ראה ראב"ע ויקרא יא, יט, והגהות קרני אור שם שבחומש מחוקקי יהודה, וכן תורה שלמה שם אות פד. ולכן לחיזוק מסורת התושבע"פ בערב יוה"כ דוקא, קבעו המנהג של כפרות על תרנגולים¹⁸.

אמירת כל נדרי בכניסת יום הכיפורים

ואפשר שגם מנהג אמירת כל נדרי בכניסת יוה"כ הוא ע"ד זו, דהמינים מכחישים את התרת נדרים, וראה להרמב"ם בפיה"מ נדרים פ"י מ"ח, וספר הכוזרי מאמר שלישי פרק מט. ולכן קבעו לומר כל נדרי לחיזוק הדת והתורה. וראה בספר ברכות שנשתקעו עמ' סה-סז, על ברכה בהתרת נדרים, שנמצאת במקורות עתיקים, והובאה גם בשבלי הלקט סי' שיז, וכן בספר הלכות איטלקי לר' יחיאל ב"ר יקותיאל, כנסת מחקרים (תא שמע), ג, עמ' 115. ואפשר שמה"ט נאמרה הברכה לחיזוק התורה שבע"פ, וע"ד שנתבאר לעיל¹⁹.

וע"ע תורה שלמה פרשת בשלח במילואים סי' יז וסי' כא בענינים אלו.

ערבות שאינן מנחל

ואפשר אולי לכיין גם בדעת הט"ז או"ח סי' תרמז סעי' א, שיש לקחת דוקא ערבות שאינן מהנחל, והיינו משום שחז"ל דרשו אע"פ שאינן מן הנחל, ואם מדקדק לקחת מהנחל, ה"ז אינו מאמין בדרשות חז"ל. אבל בט"ז לא נראה שכיון לזה, עי"ש. וראה חיים וברכה על הל' ארבעת המינים סי' רמח, שיטות הפוסקים בזה.

שמחת בית השואבה

וכן ענין שמחת בית השואבה, י"ל שהפליגו בזה להוציא מליבן של צדוקים, ראה סוכה מח ע"ב במתני', וראה אוצר מפה"ת שם מב ע"ב 65-64, משנ"ת בס"ד בגדר שמחה זו. וראה בספר תפארת ירוחם מהר"י ליינער עמ' עא על שמחת בית השואבה, וכן שם עמ' קמז.

קביעת יום ט"ו בשבט לקצת יו"ט

וראה מאמרי 'מעש"ר ומעשר עני באתרוג', מוריה גליון שא-שג, ולהמבואר שם יש ליתן

18 וראה מסורת העוף (ד' עמר, תשס"ד) עמ' 310-312. [ואגב ראה שו"ת או"ש ח"ב סי' סן].

19 וראה עוד בהקדמת אוצה"ג על מסכת נדרים. וראה משנ"ת בס"ד בהערותי לאבודרהם על סדר תפילת יוה"כ הערות 36-50 בבירור ענין כל נדרי, וכן ראה קובץ שלם, חלק ח, עמ' 14-10 מפרקי בן באבוי. וראה תשובות רב נטרונאי הנ"ל סי' קפה עמ' 311-312. ואוצה"ג נדרים חה"ת סי' ס-סט, וראה פרקים בתולדות החברה היהודית, עמ' קל-קנג.

טעם על קביעת ט"ו בשבט לקצת יו"ט, שהוא לחיזוק התורה שבע"פ, שמסרן הכתוב לחכמים שהם קובעים זמן שנות המעשר, עי"ש.

נישואין עם בת אחותו

וראה גם על נשואי בת אחותו, מה שהובא בתוספתא כפשוטה קידושין עמ' 915 מדברי המפרשים שהוא להוציא מליבם של מינים, עי"ש. ועוד כתבתי בס"ד במקרא העדה פ' לך לך בדברי הרמב"ם פ"ג מה' נדרים הל' ז-ח.

נישואין עם חורגתו

וראה באו"ש פ"א מהל' אישות סוף ה"ו מהירושלמי לענין נישואין עם חורגתו, מה שנאמר בזה להוציא מליבן של צדוקים.

מילה בסכין

וכן ראה מה שכתבתי בגזרת מלך פ"ב מהל' מילה ה"א, לענין מילה בסכין דוקא להוציא מליבן של מכחישי תורה שבע"פ.

ירושת בת במקום בן

וע"ע ב"ב קטו ע"ב, ושיעורי רבי שמואל שם אות לד. וי"ל שלפיכך הרחיקו חז"ל כ"כ הדעה דבן ובת שוין בירושת אביהם, עי' ב"ב קיא ע"א, להוציא מליבן של צדוקים, וכן שם קטו ע"ב. וראה בשו"ת אמרי שפר (לרנ"ה אב"ד וישניצא בדורו של הנוב"י) בסוף הספר דף לו-מ על י"ב ענינים שהצדוקים מכחישים לתורה שבע"פ, ומבאר עפ"י פלפול הקשר ביניהם, עי"ש.

טעם הריגת עדים זוממין

ראה שו"ת אהל יעקב (ששפורטש) סי' יז, שהתנגד נמרצות לדברי ר"ש מורטירא בעל גבעת שאול, שהעדים זוממין נהרגין משום רוצח, וראה שם תוקף דבריו בגלל שהיא דעה חיצונית לענין כאשר זמם, עי"ש.

כנגד להוציא מליבן, החמירו בדברים אחרים

כמה דיני שבת ויו"ט

ונראה להוסיף בזה דברים, שהרי חזינן דכיון שטמאו את הכהן השורף את הפרה מה"ט גופא, הוסיפו חומרות רבות מאידך גיסא, וכמבואר בסוגיא רפ"ב דסוכה. ויתכן לומר דגם כל ענין פרק כירה ובמה טומנין שבמסכת שבת מבוסס על רעיון זה, שהרי לדעת הקראים אסור כלל להדליק אש בשבת, והיינו גם אם הוא דולק מערב שבת, ובאמת לפי ריבוי החששות של שהייה והטמנה בשבת שיכול כל אדם לבוא לידי איסור תורה של מבשל או מבעיר, היה מן הראוי שיאסרו חכמים כלל להשהות ולהטמין בשבת. ברם בגלל שהקראים סוברים כן, לפיכך לא יכלו חכמים לקבוע איסור כזה, שהוא מביא לכפירה בתורה שבע"פ, ולכן

הוא מותר. אבל מאידך גיסא קבעו הרבה גזירות וסייגים של גרופה וקטומה וכו', כדי שלא יבוא אדם לאיסור תורה. וידועים דברי בעל המאור (שבת טז ע"ב בדפי הרי"ף), שכל שאינו אוכל חמין בשבת, חוששין לו שהוא מין.

עוד ראה ברמב"ם פ"ב מהלכות שבת ה"ג שכתב "ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואותם המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם", ע"כ. והיינו שמכחישי התורה שבע"פ למיניהם לא התירו חילול שבת במקום פקו"נ²⁰. ולעומת זאת הואיל ולפי קבלת התורה שבע"פ פקו"נ דוחה שבת, חששו חז"ל שע"י כך יבואו לזלזל בחילול שבת ולעסוק ברפואה גם במקום שאין בו חשש ספק פקו"נ ולבא ע"י כך לחלול שבת דאורייתא, ולפיכך החמירו שלא לעסוק בשום עניני רפואה בשבת (וכמבואר ברמב"ם פכ"א מהלכות שבת הל' כ-לא, מכמה מקומות במשנה וגמ'), וסמכו על גזירת שחיקת סממנים.

ועוד ראה משנ"ת בס"ד מקרא העדה פ' בשלח סי' ע, הובא מאוצה"ג שהיתה מחלוקת חריפה עם הקראים, אי איכא איסור תחומין ביו"ט, ע"ש. וידידי המנוח הגר"א קצנלבוין זצ"ל אמר שעפ"י דרכנו י"ל שמה"ט החמירו בתחומין ביו"ט ולא התירו לצורך אוכל נפש כשאר מלאכות. ולהאמור י"ל, שהחמירו טפי בתחומין להוציא מליבן של צדוקים²¹. (וראה המספיק לעובדי ה' לר"א בן הרמב"ם, מהדורת נ' דנה עמ' 160-161).

וכן נמי הדלקת הנר בשבת שהיא אסורה אצל הקראים, לפיכך קבעו חכמים חובה ומצוה להדליק נר לשבת, והוא בכלל מצות עונג ומצות כבוד, כדאיתא ברמב"ם בהל' שבת. ועוד נתנו למצוה זו תוקף יותר מקידוש בשבת, דנר ביתו עדיף כדאיתא בגמ', וכל זה להוציא מלבם של צדוקים. ועוד ראה בפיה"מ להרמב"ם ריש במה מדליקין הטעם שאין מדליקין בפתילות ושמן שיש בהם דולקים יפה, דנמצא שישב בחשך ויצא והרי יש מצוה שיהא נר דולק בשבת²², וראה בחי' רבינו פרחיה ר"פ במה מדליקין מש"כ בזה. ומאידך גיסא, איכא גזירת שמא יטה שלא לקרוא יחידי לאור הנר, והיינו כנגד הקולא צריך להחמיר, וכש"נ.

[וראה בספר אבני שוהם לרמ"ל שחור כרך ב, עמ' רטז-ריז. וראה בהגהות עיתים לבניה לר"י שור על ספר העיתים עמ' 177, על תקנת קריאת פ' במה מדליקין בערב שבת כדי להוציא מליבן של צדוקים, ע"ש. וראה בספר התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב (וידר) עמ' 20

20 וראה ערכי תנאים ואמוראים להר"י ב"ר קלונימוס רבו של הרוקח (מהדורת רמ"י בלוי) כרך א' ע' שיט - שכן. (וראה "ספר הפלשים" לאשכולי ע' 38 - 36, 'הלכה הליכה ומשיחיות בכת מדבר יהודה' (שיפמן), עמ' 129, וראה לענין מלחמה בשבת ב"הצדוקים והלכתם" עמ' 182 - 170. וראה דורות הראשונים כרך א דף קסט ע"א - קעג ע"א).

21 וראה בזה מהרש"א כתובות ז ע"א, וראה קרני ראם שם והגהות הרש"ש שם, ושו"ת חת"ס או"ח סי' קעט, וחי' רעק"א או"ח סי' תקפו אות ט, וקהילות יעקב ביצה סי' יז.

22 ועי"ש בתו' רע"ק על המשנה אות לו מה שתמה, ומש"כ תפארת ירושלים שם, וע"ע שיטה לקדמון באס"ז שם.

323-351, על "ברכה בלתי ידועה על קריאת פרק במה מדליקין", אריכות בנושא זה. ובתוך הדברים הובא שם לשון מדרש תנחומא שהדלקת הנר היא מהתורה, וכן הובא שם שהיא קבלה בידינו מימי משה רבינו ע"ה, עיי"ש.

ואפשר שהכונה היא כמבואר בס"ד במקרא העדה פ' וזאת הברכה, ונדפס בספר זכרון נר לאחד', בענין תקנות מרע"ה, שיש להן תוקף כמו של תורה, וכל שנאמר בו מימי מרע"ה הוא בכלל תקנות מרע"ה, וכפי שהובא שם. וראה עוד בספר ברכות שנשתקעו עמ' קצ-קצא, וראה אבודרהם דין ערבית של שבת בשם ר"ג ב"ר שלמה, שרק על הדלקת נר שבת מברכין ולא על נר של יו"ט, ועיי"ש טעמא. ולהאמור י"ל עוד, דרך בנר שבת החמירו בתקנתם להוציא מליבן של צדוקים, אבל בנר של יו"ט לא שייך זה, ועיי"ן. וראה מאמרי על 'נר של יוה"כ ונר ששבת', מוריה, גליון שיט-שכ, וגם הובא שם על ברכה על נר שבת בביהכנ"ס. וי"ל דגם הוא מה"ט להוציא מליבן של צדוקים.]

ביטול תקנת טבילת עזרא

ושמא אפשר להטעים גם ביטול תקנת עזרא לטבילת בעלי קריין קשורה לדברינו. ראה בספר הכוזרי מאמר שלישי פרק מט. ויש ללמוד מדבריו שניהוג דיני וגדרי טומאה בזה"ו שאין מקדש וקדשיו, הוא מדרכי הכופרים בתורה שבע"פ. ונראה שם עוד שהנהוג טבילת בעלי קריין משום מצוה כדיני טומאה וטהרה, זה מתנגד לתורה שבע"פ, עיי"ש. וראה גם ברמב"ם פט"ו מטומאת אוכלין הל' ח-ט.

וידוע שכיתות שונות שבאותה תקופה שלא נהגו כמנהגי הפרושים, החמירו בטבילה, וזה מפורש בתוספתא סוף ידים "אומרים טובלי שחרית, קובלני עליכם פרושים, שאתם מזכירין את השם מן הגוף שיש בו טומאה". וראה ר"ש סוף ידים שפי' שטובלי שחרית ת"ח הם, והם גם הנזכרים בברכות כב ע"א, וראה הגהות מהר"צ חיות שם.

אמנם בחסדי דוד שם פי', דאדרבה אינם ת"ח, ואינם מודים שבטלה תקנת עזרא ודברי תורה אינם מקבלים טומאה, ועיי"ש שהאריך. ובתוספת ראשונים על התוספתא שם עמ' 160, אכן הביא שכת טובלי שחרית²³, היא אחת הכתות שאינן מתנהגות עפ"י חז"ל, עיי"ש המקורות, וזה מסייע להחסי"ד. וראה שו"ת מנחת אלעזר ח"ד סי' נד.

[ושמא גם טעמו של רס"ג לברך על טבילת עיוה"כ הוא מה"ט, והיינו להראות שגם הנזהרים בטבילה זו אינם מברכים אלא בערב יו"כ, ש"מ שאין בזה חיוב. וראה משנ"ת בס"ד בהערותי לאבודרהם דיני יוה"כ ומה שצויין שם.]

וע"ע ס' החינוך מצוה קפ. וראה תשובות רב נטרונאי גאון (ברודי) סי' כב. ויש להוסיף ביאור, דהנה ר' יהושע בן לוי בברכות (כא ע"ב) יליף ממעמד הר סיני, דבעל קרי אסור בדברי תורה. והוא גופיה קאמר התם (כב ע"א) מה טיבן של טובלי שחרית, וזוהי קר'

23 (ואגב, בקובץ משולחן מלכים, ב, בפיוט של רבי אליעזר הקליר, עמ' לט, נאמר על גזירות היוונים, "ובטלו טבילת שחר", וראה בהערה שם אם הכונה לטבילת בע"ק מתקנת עזרא.)

הגמ' שם, ותי' הגמ' דה"ק, מה טיבן במ' סאה, אפשר בט' קבין. ויל"פ עומק כונת הש"ס, דהואיל וחזינן דסגי בט' קבין, ש"מ שאין זה גדר טומאה, אלא כדאיתא התם, מה להלן באימה וביראה כו', ופירש"י דבע"ק הוא מקלות ראש, עי"ש. והיינו שאותם טובלי שחרית שאינם ת"ח, ולדעתם דברי תורה מקבלין טומאה, ולכן מצריכין מ' סאה דוקא.

ומעתה זהו אפוא טעם נוסף לביטול הטבילה, [מלבד הטעמים בגמ' שם, מפני ביטול תורה וביטול פו"ר], והיינו שלא תהיה דעה חיצונית בעם ישראל.

ונראה שעפ"י זה מיושבת הסוגיא שם, ולא כפי הנראה לפו"ר דדרשא דריב"ב שאין דברי תורה מקבלין טומאה, מתנגדת לתקנת עזרא הסופר. ובאמת איך יעלה על הדעת לחלוק על עיקר דעתו של עזרא הסופר, וע"ע תוס' שם כב ע"ב ד"ה ולית. אלא כמש"כ, ובודאי גם עזרא לא ס"ל דדברי תורה מקבלין טומאה, [ועי' גם ברמב"ם פ"י מהל' ס"ת ה"ח], אלא שכך סברו המון העם, ולא יתקבל להם בטול תקנת עזרא באופן נכון, שיאמרו שלומדים תורה בטומאה, ולפיכך קאמר ריב"ב שמעולם לא עלה על הדעת כן שיש טומאה לדברי תורה, והתקנה מטעמים אחרים, וממילא גם ביטולה מתקבל נכון, וכמדומה שכל סוגית הגמ' מתפרשת היטב בדרך זו.

שו"ר שקדמני בדרך זו בספר משנת רבי יעקב (שור) פ"י אות עז, עי"ש. וראה "התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב" עמ' 679-677. ושו"ר שיש מאמר מיוחד על בטלוח לטבילות בתורה שלמה פ' יתרו כרך טו מלואים סי' יא, והזכיר שם גם הטעם כדברינו, עי"ש.

[ונשי' כמה גאונים שלתפילה לא בטלה תקנת עזרא, והיינו דתפילה היא עבודה, וי"ל דהיינו רק בא"י, ראה ברכת המלך על הל' נ"כ הל' תפילה מש"כ בזה בס"ד. ואכן יש קדמונים דס"ל שבא"י לא בטלה תקנת עזרא, ראה מקרא העדה פ' וירא סי' סג, ועי' היטב בשו"ת זכר יצחק ח"א סי' י.]

וראה תוס' ב"ק פב ע"ב מה שנתקשו על ביטול תקנה שלא ע"י מי שגדול מהם בחכמה ובמנין, ומשנ"ת בס"ד באוצר מפה"ת שם 14-44.

ולדברינו י"ל שאע"פ שטעם הביטול משום ביטול תורה ופו"ר, מ"מ בגלל הטעם הנ"ל שיש בו משום העמדת הדת על תילה, הרי עצם ביטול התקנה, יש בו נמי משום תקנה, ולפיכך יכולים לעקור התקנה הקודמת. ראה ברמב"ם הל' ממרים פ"ב ה"ד, מש"כ בזה דברים נמרצים.

כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש

ויש לציין גם מש"כ בכוזרי מאמר שלישי סוף פרק מט, שמכחישי התורה שבע"פ מתנגדים ל"נשיאת אשה עפ"י תחבולה הממציאה היתר לנישואין", וכנראה כונתו לכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקיענהו רבנן לקידושין מיניה. וענין זה מבואר בס"ד באוצר מפה"ת גיטין לג ע"א.

ושמא יש להוסיף, עפ"י מה שהבאתי במקרא העדה פ' מטות, מספר הנצחון ענין התרת נדרים משום כל הנודר ע"ד חכמי ישראל הוא נודר, ועל דרך שפי' חז"ל טעם הפרת נדרים משום כל הנודרת ע"ד בעלה היא נודרת. ומבואר שם דאע"ג דהוא טעמא דקרא, מ"מ גם אם תאמר האשה או כל נודר, שאינם נודרים ע"ד הבעל או חכמים, איכא התרת נדרים והפרת

נדרים. ויתכן דה"ה לענין קידושין, גם אם יאמר שאינו מקדש ע"ד משה וישראל, קידושיו הם באופן כזה, ולפי המבואר במקרא העדה שם הגדר של כל דמקדש אדעתא דרבנן וכו', ואכ"מ.

נספח בענין נזקי עבדו ושפחתו

הנה בעיקר דין חיוב נזקי עבדו ושפחתו, ראה באוצר מפה"ת ב"ק ד ע"א 11-35 משנ"ת בזה בס"ד, ויש בזה מחלוקת המפרשים אם מהתורה חייב האדון, ורבנן הפקיעו החיוב, או שמהתורה אין חיוב, עי"ש.

ובשי' הקדמונים תוס' תלמיד ר"ת שם, כתב דמהתורה יש חיוב, וברמב"ם פ"א מהל' גניבה ה"ט, כתב תחילה שעבד פטור מכפל, והאדון פטור מפני שאינו יכול לשומרו, ומסיק שאם נשתחרר ה"ז משלם את הכפל, עי"ש. ולפו"ר אינו מוכן, א"כ אמאי כתב תחילה שפטור מכפל, והרי אינו פטור אלא שאין לו לשלם, ובאמת גם את הקרן אין לו לשלם אם אבד וכו', והאדון פטור מה"ט שא"א לשמור, ואמאי נקט כפל. ולפו"ר אולי י"ל דהואיל ויש לעבד בזה קנין גניבה וה"ה גזילה, ואם נשתנה זכה בו האדון כשאר ממונו, לפיכך לעולם אין האדון פטור מקרן, אבל על העבד אין חיוב הואיל ואינו בר קנין ממון, ובעודו עבד כל החיוב על האדון, אלא שפטרוהו מה"ט שא"א לשמור, וכאשר נשתחרר חזר החיוב על העבד, אע"פ שקודם לכן היה פטור, וכל זה מעיקר הדין, ובסמוך מבואר. וע"ע בס' המפתח ב"ק שם מהגרנ"ט ואבן האזל ואבי עזרי, וע"ע קול התורה גליון ע עמ' לט. וראה הפלאה כתובות לב ע"א, קושיא נפלאה בענין זה, עי"ש.

ויעוי' ב"מ י ע"ב, שהק' בגמ' למ"ד דאם השליח אינו בר חיובא, ויש שליח לדבר עבירה, דא"כ נמצא שהשולח אשה ועבד לגנוב, יתחייב המשלח, דהם לאו בני חיובא. ופירש"י שאינם בני חיובא לשלם, כדאיתא ב"ק פז ע"א. והשיבו בגמ', דאם נתגרשה האשה ונשתחרר העבד הרי הם חייבים לשלם, ולפיכך הווי בני חיובא.

והנה סוגיא זו צ"ב, שהרי פשוט שהטעם שפטורים מלשלם הוא משום שאין להם ממון, ומאי ס"ד דלפיכך לא הווי בני חיובא. ועוד יותר תימה, הרי שליח לדבר עבירה אינו תלוי בחיובים שלו, אלא באיסורין שעליו, ואשה ועבד מוזהרין בלאו דגניבה, גם אם נמצא איזו סברא שפטורים מלשלם. וכבר תמהו כן גדולי האחרונים²⁴. והנה לפי פשט הגמ' ושיטת הקדמונים, דמהתורה אכן עבד ואמה שהזיקו או גנבו, הרי מעיקר דין תורה חל חיוב תשלומין על האדון, ומובן שלענין חיוב תשלומין לא הווי בר חיובא כלל, וכל החיוב מוטל על האדון, ורק מתקנת חכמים פטרו את האדון, אלא שלפ"ז אדרבה צריך להבין תי' הגמ' שאם נשתחרר העבד ה"ז צריך לשלם, ולכאורה היינו רק לאחר התקנה, אבל מעיקר הדין אין כל חיוב על העבד אלא על האדון בלבד.

24 עי' שו"ת נוב"י קמא אה"ע סי' עה, שו"ת זכרון יוסף אה"ע סי' טו, ח"י הגרע"א ב"מ שם, ועוד רבים.

ונראה, דאע"פ שחיוב האדון הוא מעיקר הדין, מ"מ סיבת חיוב יש גם על העבד, ויותר מזאת מצינו שאפי' בשור המזיק, שפשוט שהבעלים חייבים בנזקיו, מ"מ חל חיוב גם על השור, ומבואר בס"ד במקרא העדה פ' נח סי' לג. והוא פשוט דבכה"ג מי שיש לו משלם, וכמו דקי"ל בר' נתן אי ליכא לאתשלומי מהאי משתלם מהאי, ולפיכך מעיקר דין תורה אם נשתחרר העבד והאדון לא שילם, גובין מהעבד המשוחרר. וזהו אפוא התי' בגמ' מה שנתחדש על סברת המקשה, ומ"מ לפיכך המשלח פטור, דהעבד איקרי בר חיובא וממילא אין שליח לד"ע.

ולולא דמסתפינא אמינא, דאשה דאיתא בגמ', כדי נסבה, והכונה רק לעבד. דכמובן הביאור הנ"ל לא שייך באשה, ושמא צ"ל עבד ואמה, וראה ב"ק ד ע"א ברש"י ותוס' שם. ועדיין צריך לישב התימה דמ"מ איסורא דגניבה איכא, וגם העבד בכלל אזהרה זו. וראה באוצר מפה"ת ב"מ שם, כמה דרכים בישוב קושיא זו. ושמא יש לציין לתשובת רב נטרונאי גאון שהבאתי במקרא העדה פ' ויגש סי' רח, שהעבד עצמו הוא כבהמה, וחיובי המצוות שלו, הן ביסודן על האדון שמצווה שישמור העבד את המצוות, וה"ז דומה לאדם שמצווה על שביתת בהמתו, או מצות שביתת בנו ובתו הקטנים בשבת, לשי' המכילתא דהוי דאורייתא, שהיא חובת האב²⁵. ולפי"ז י"ל דס"ד דהמקשה בגמ' שאין העבד מוזהר, אלא אדונו מוזהר, ולפי תי' הגמ' אינו כן, אלא גם העבד מוזהר. ועדיין יל"ע הרי גם ב"נ מוזהר על הגזל, ואיך יתכן שנפקע מהעבד דין ב"נ. אך י"ל שאין לו את דיני ב"נ, כיון שכבר יצא מדין ב"נ. ודיני ב"נ בגניבה וגזילה, מבוארים בס"ד במקרא העדה פ' מקץ סי' קצח, ובפשוטו אין לו חיובי השבה, אלא ב"נ נהרג על הגזל, עי"ש. וגם מצינו דעבד שרצח נהרג, כמו בעבד דינאי מלכא, והיינו בדיני ישראל וצריך עדים והתראה וב"ד של ע"א, אלא לפי האמת גם לעבד יש סיבת חיוב, וכש"נ. ואכן צריך לבאר לפי הנ"ל דמדין תורה אדון חייב על נזקי עבדו וגניבותיו וכו', מה דינו לענין רציחה, וי"ל דמה"ט היה ינאי צריך לעמוד על דינו של העבד בב"ד, ומבואר שם דהוי כדיני נפשות אצל האדון, וכבר הבאנו התמיהה בזה בפקודי העדה על הל' סנהדרין, הרי לגבי האדון אין כאן אלא ממון, ואע"פ שאצל העבד הוי נפשות, ואמאי נידון שם גם כלפי האדון בדיני נפשות, עי"ש מש"כ בזה בס"ד, ולדרכנו י"ל דאכן גם כלפי האדון יש כאן דיני נפשות, שהרי חיובי העבד מוטלים על האדון, וצ"ע. [אבל לא שמענו שהאדון חייב מיתה ביד"ש או כופר], וכן יל"ד בהזיק העבד ע"י חוכו, וכן רצח ע"י כוחו, ויש לפלפל אך אכ"מ.]

ועדיין צ"ע לענין עבד שגנב, כיון שגנב וגזלן צריכים קנין והכנסת הגניבה לרשותם, ולעבד אין כלל רשות שלו, והכל של האדון, א"כ אין כאן מעשה גניבה, ושמא גם מה"ט מוכרח שמעשה הגניבה של העבד מתחייב בו האדון, אבל להאמור דגם להעבד יש סיבת חיוב על הגניבה, ומה"ט חייב לשלם כשנשתחרר, צ"ע הרי לגביו ליכא מעשה גניבה, וצ"ע, ובמקו"א הובא מהנתה"מ סי' קפב ס"ק א, דבר שליחות צריך רק בשליח שצריך את כוחו מהמשלח לפעולת השליחות, אבל שליחות שהיא צווי למעשה בלבד, אפשר גם ע"י מי שאינו בתורת

25 ראה מקרא העדה פ' יתרו סי' צז משנ"ת בס"ד.

שליחות, ולפ"ז יל"ד שבגניבה א"צ בר שליחות, ואע"פ שיש חלות קנין גניבה וגזילה, מ"מ אין זה חלות שהאדם עושה, אלא הוא מילתא דממילא מדין התורה, וכל שהמעשה מתיחס אל המשלח שפיר דמי, ולכן אפשר שאע"פ שאין מעשה קטן כלום בכל מקום, אבל בדאיכא משלח המעשה קיים, וכן שליח גוי. ובשטמ"ק ב"מ שם בשם מהר"י אבוהב כתב דה"ה ישראל שאמר לגוי לגנוב הוי לאו בר חיובא, ותמה השעה"מ פ"ה מה' מלוה ולוה הי"ד, והרי עכו"ם לאו בתורת שליחות, עי"ש, וכן למודי ה' לימוד קפ"א, ולפמש"כ אין קושיא, ועדיין צ"ע, וראה במל"מ ה' מלוה שם. אבל בתוס' שם ד"ה אשה כתבו לענין השולח את הבעירה שאין שליחות לקטן, הרי דס"ל שגם בשליחות כזאת צריך תורת שליחות, וראה בנתיב"מ שם מש"כ בזה, וראה בית ישחק על הרמב"ם פ"א מה' כלאים ה"ג. ובלמודי ה' שם תמה דב"נ מצווה על הגזל, ואמאי איקרי לאו בר חיובא. ולפמש"כ לעיל דאינו בתורת חיוב השבה, יש ליישב.

שוב מצאתי שכן תי' בקונטרסי שיעורים ב"מ סי' יב עי"ש. אמנם מש"כ שם לדבר פשוט שהחיוב שיש לב"נ לא נאמר לישראל, והביא מפיה"מ להרמב"ם, הנה במקו"א כתבתי בשם האור שמח וחלקת יואב שאין דעתם כן, ומה"ט לדעתם ישראל קטן בר דעת מוזהר על חיובי ב"נ, דלא גרע מב"נ, ולא בעינן דוקא בן י"ג, ואכ"מ.

וראה אברבנאל שמות כא, לה, שעבד שנשתגע אדונו חייב עליו כמו על שורו, עי"ש. ולפו"ר אם מהתורה חייב אדם על נזקי עבדו, ש"מ שגם אדם נכלל בממון המזיק, א"כ לשי' הרשב"א ב"ק נו ע"ב, שמעמיד חייב משום אדם המזיק, נמצא שהמעמיד אדם שאינו בר דעת ע"ג ממון חבירו, באופן דהוי דומיא דבהמה, ה"ז חייב משום ממון שהזיק, וצ"ע. ולפי שי' האברבנאל יל"פ הגמ' ב"ק כא,ב על האדם והתרנגול דר"ל עבד קטן או שוטה, וראה ב"אוצר" שם בשם הגדולי שמואל, וראה מקרא העדה פ' בראשית סי' ב' משנ"ת בס"ד על אמירה לעכו"ם שבות, ומה שהובא שם מרד"פ מקרלין ז"ל.

נספח בענין אכילה בערב יוה"כ

הנה נראה שלפ"ד שבה"ל הנזכרים לעיל, יש לפשוט ספיקו של הגרע"א אם נשים מצוות באכילה בערב יו"כ. שהרי לשיטתו חובת האכילה היא חלק ממצוות תוספת עינוי עי"כ, והרי מפורש בסוכה (כח ע"ב) שנשים מצוות על תוספת עינוי. והנה הרמב"ם כתב בפ"א מה' שביתת עשור ה"ו, דין תוספת רק לענין עינוי. ולכאורה ה"ז קצת דומה לסברת שבה"ל, שאין בזה מוסיפין מחול על הקודש, דלעולם הוי חול ומותר במלאכה, אלא שזה גופא הדין לצום בתשיעי. ברם הרמב"ם עצמו כתב שהוא משום מוסיפין מחול על הקודש, והוא גם בכניסתו וגם ביציאתו, והיינו שגם העינויים לדעתו הוי גדר שביתה, כמש"כ שם, וזהו אפוא גדר מוסיפין מחול על הקודש²⁶.

26 ועל עיקר שי' הרמב"ם האריכו המפרשים, וראה לח"מ שם בב' מהדורות והביא משו"ת מהר"י בן לב, וראה גם ב"י וב"ח סי' תרד.

ולכאורה בעיקר הדרשא לש' הרמב"ם דילפינן מקרא חדא גם למצות אכילה בערב יו"כ, וגם לתוספת עינוי, ובפשוטו יש בהך קרא ב' ילפותות, מדכתיב בתשעה לחדש בערב ילפינן לאכילה בערב יו"כ, ומדכתיב מערב עד ערב תשבתו שבתכם, ילפינן לתוספות עינוי. ואמנם פשט הגמ' יומא פא ע"ב אינו כן, דיליף בכניסתו מבתשעה לחדש וגו', וביציאתו ילפינן מקרא מערב עד ערב, עי"ש. ולהך מ"ד ליכא ילפותא על אכילה בעי"כ. ברם ברמב"ם י"ל כן, ואפשר שיש לו גירסא אחרת בש"ס, או מקור אחר, וצ"ע. אמנם לדרך שבלי הלקט הנ"ל, הכל הוא ענין אחד, וכש"נ. וע"ע אפיקי יהודה ח"ב דרוש מה בערבי נחל אות ה.

ובראב"ן במסכת יומא וראבי"ה סי' תקכח, נראה שאכן פי' שכל האוכל בתשיעי, הכונה שאוכל עד התוספת, וע"י העינוי בתוספת ה"ז נחשב תענית כל תשיעי, והתוספת היא משום מוסיפין מחול על הקדש. ובראבי"ה שם יליף שני הענינים מהפסוק וענינתם וגו', וכמו דנקטינן בש"י הרמב"ם וכו"ל. ופשט ש"י ראבי"ה וראב"ן, שאין חובת אכילה בתשיעי, ובב"י סי' תרד כתב כן באופן הראשון, עי"ש. אלא שכאמור עפ"י שבלי הלקט, י"ל דהאכילה עד התוספת מורה על עצם התוספת, וכן מצאתי בפרישה סי' תרד ס"ק ב, עי"ש היטב. ושור"ר מש"כ בסידור ר"ש מגרמיזא עמ' ריד-רטו, עי"ש.ה. ויש לציין להלכות רי"צ גיאת ה' יוה"כ עמ' נח, "אבל לרחוץ ולסוך ולשמש מטתו מבעוד יום מותר מידי דהוי אאכילה ושתייה דמותרינן", ע"כ. וכנראה סד"א הואיל ויש דין עינוי בתשיעי, אלא שע"י אכילה ושתייה נמי מתקיים עינוי, אבל שאר עינויין אסורין, קמ"ל שאינו כן, ועדיין צ"ע. ועל תוספת יוה"כ מפורש שם לעיל דזה כולל שאר עינויים, עי"ש. וראה אוצה"ג סנהדרין סי' ריא, שאין לקבוע יוה"כ ביום ראשון, דא"א לתוספת יוה"כ, וראה משך חכמה ויקרא כג, כא.²⁷

27 ובשערי תשובה לרבינו יונה שער ד אותיות ח-י, יש טעמים נוספים. וראה רש"י ותוס' ברכות ח ע"ב, ור"ה ט ע"א, וכן רש"י פסחים סח ע"ב, ויומא פא ע"ב, וריטב"א ר"ה שם, רא"ש פ' יוה"כ סי' כב, טור סי' תרד וב"י וב"ח שם, וט"ז שם, של"ה הל' תשובה פרק תורה אור, והגהות אבן שלמה על ראב"ן הנ"ל, והגהות אבן לשם בדביר שם, וראה מקרא העדה פ' בראשית סי' יב בענין תוספת שבת. וראה פי' ראב"ן על תפילת יוה"כ, מוריה, גליון קצט-ר, סידור רש"י סי' ו, זוה"ק פ' אחרי סז ע"א, מלמד התלמידים פ' נצבים, פי' התפילות והברכות ח"ב עמ' קד, וע"ע ביאורי הגר"א על סדר עולם פרק ו שהקב"ה נתרצה לישראל בט' בתשרי, וראה פי' רד"ל על פרקי דר"א פרק מ"ו, ובדעת הרמב"ם שלא הזכיר חובה זו בהלכות שביתת עשור, אלא בפ"ג מהל' נדרים ה"ט, ועי"ש ברדב"ז, וספר המפתח שם, וראה שו"ת פרי יצחק ח"א סי' ח, וראה מוריה גליון קעט-פ, שו"ת פתחי שערים סי' יא, מנחת מצוה שיג, שו"ת הגרע"א סי' טז, לימודי ה' לימוד נט, שו"ת כתב סופר או"ח סי' קיב, שו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' מט, שו"ת תורה לשמה סי' קסב. מנחת פתים או"ח סי' תרד, מג"א סי' תקע.